

Корінець Роман Ярославович

*кандидат економічних наук,
радник Національної асоціації сільськогосподарських
дорадчих служб України*

Корінець Роман Ярославович

*кандидат экономических наук,
советник Национальной ассоциации сельскохозяйственных
консультационных служб Украины*

Korinets Roman

*Candidate of Economics Science,
Advisor of the National Association of Agricultural
Advisory Services of Ukraine*

Похиленко Наталія Михайлівна

*аспірант, науковий співробітник відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Похиленко Наталья Михайловна

*аспирант, научный сотрудник отдела организации менеджмента,
публичного управления и администрирования
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»*

Pohylenko Natalia

*Postgraduate Student, Researcher of Department of Management,
Public Administration and Administration
National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics»*

DOI: 10.25313/2520-2294-2018-4-3693

ФЕРМЕРИ ТА РИНОК ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ФЕРМЕРЫ И РЫНОК ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

FARMERS AND AGRICULTURAL LAND MARKET

Анотація. У статті представлені результати дослідження «Виявлення позиції фермерів щодо вирішення актуальних проблем розвитку сільського господарства», що стосуються ставлення фермерів до скасування мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, що проводилося методом анкетування та охопило 98 юридичних осіб – фермерських господарств із 12 областей України. На основі дослідження виявлено бачення фермерів щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. Встановлені найбільш вагомі, з точки зору фермерів, чинники зовнішнього впливу на ведення фермерського господарства: стабільність у суспільстві, в тому числі політична, доступність дешевих довгострокових кредитів, державної підтримки для фермерів. Встановлено визначальність особистих якостей та навичок для створення фермерського господарства, зокрема, наявність сільськогосподарських та економічних знань, життєвого досвіду, природних здібностей, таланту займатися сільським господарством, здоров'я, підтримки членів сім'ї, родичів, які дозволяють частково нівелювати різні ризики, які виникають внаслідок становлення української держави загалом та ринку земель сільськогосподарського призначення зокрема. Встановлено, що фермери не вважають ринок земель сільськогосподарського призначення важливим чинником, що впливає на їхню діяльність, а також негативно ставляться до його запровадження. Наймолодшою причиною такого ставлення є побоювання, що землю скуплять олігархи. Зроблено припущення про існування когнітивного дисонансу у свідомості фермерів, породженого невідповідністю фактично існуючих умов для їх діяльності фермерським очікуванням максимально комфортних умов для

цього, що може бути причиною існування їх протесних настроїв щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. Розкрито бачення фермерських господарств щодо перспективності форм господарювання, що мають стати основою української аграрної економіки. Окреслено основні напрямки формування консолідованого розуміння та прийняття земельних реформ фермерами.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, ринок, земельна реформа, фермерські господарства.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования «Выявление позиции фермеров по решению актуальных проблем развития сельского хозяйства», касающиеся отношения фермеров к отмене моратория и введению рынка земель сельскохозяйственного назначения, которое проводилось методом анкетирования и охватило 98 юридических лиц – фермерских хозяйств из 12 областей Украины. На основе исследования выявлено видение фермеров, касающееся введения рынка земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Установлены наиболее значимые, с точки зрения фермеров, факторы внешнего воздействия на ведение фермерского хозяйства: стабильность в обществе, в том числе политическая, доступность дешевых долгосрочных кредитов, государственной поддержки для фермеров. Установлено определяющее значение личных качеств и навыков для создания фермерского хозяйства, в частности, наличие сельскохозяйственных и экономических знаний, жизненного опыта, природных способностей, таланта заниматься сельским хозяйством, здоровья, поддержки членов семьи, родственников, которые позволяют частично нивелировать различные риски, возникающие в результате становления украинского государства в целом и рынка земель сельскохозяйственного назначения в частности. Установлено, что фермеры не считают рынок земель сельскохозяйственного назначения важным фактором, влияющим на их деятельность, а также негативно относятся к его внедрению. Главнейшей причиной такого отношения есть опасение, что землю скупят олигархи. Сделано предположение о существовании когнитивного диссонанса в сознании фермеров, порожденного несоответствием фактически существующих условий для их деятельности фермерским ожиданиям максимально комфортных условий для этого, что может быть причиной существования их протестных настроений относительно внедрения рынка земель сельскохозяйственного назначения. Раскрыто видение фермерских хозяйств о перспективности форм хозяйствования, которые должны стать основой украинской аграрной экономики. Определены основные направления формирования консолидированного понимания и принятия земельных реформ фермерами.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, рынок, земельная реформа, фермерские хозяйства.

Summary. The article presents the results of the research «Identifying the position of farmers regarding solving actual problems of agricultural development», concerning the attitude of farmers towards the abolition of the moratorium and the introduction of agricultural land market, conducted by the survey method and covered 98 legal entities – farms from 12 regions of Ukraine. Based on the research, farmers' perceptions regarding the introduction of agricultural land market in Ukraine were identified. The most preferable, from the point of view of farmers, factors of external influence on the management of the farm are established: stability in society, including political, availability to cheap long-term loans, state support for farmers. Importance of personal qualities and skills for creating a farm are established, namely: availability of agricultural and economic knowledge, life experience, natural abilities, talent for agriculture, health, support of family members and relatives allow partially to lower various risks, which arise as a result of the formation of the Ukrainian state in general, and the market of agricultural lands in particular. It is established that farmers do not consider the market of agricultural lands as an important factor influencing their activity, as well as negative attitude to its introduction. The most important reason for such an attitude is the fear that the oligarchs will buy the land. The work assumes that the existence of cognitive dissonance is in the minds of farmers caused by the discrepancy between the actual conditions for their activity and the expectations of farmers for the most comfortable conditions for this, which may be the reason for their protest at the introduction of the market of agricultural land. The vision of farms regarding the prospects of business forms, which should become the basis of the Ukrainian agrarian economy, is revealed. The main directions of formation of consolidated understanding and adoption of land reforms by farmers are outlined.

Key words: agricultural land, market, land reform, farms.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення тривалий час відкладається (тепер не раніше 01.01.2019 р. [1]), що можна пояснити існуванням невизначеностей у соціально-економічному

розвитку країни, зокрема відсутністю консолідованого суспільного бачення майбутнього аграрного устрою, що не дає змоги визначитися із моделлю земельного ринку. Водночас, за останній період все частіше артикулюється ідея про те, що основою аграрного устрою держави має стати фермерське господарство, що відображено у законопроектних

ініціативах [2], наукових дослідженнях [3; 4]. Про переміщення фокусу аграрної політики держави на підтримку фермерських господарств для створення середнього класу на селі йдеться й у Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [5]. Із викладеного випливає, що запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, має відбуватися із урахуванням цих тенденцій, тому постає завдання проаналізувати бачення фермерів у цій сфері для врахування у процесах формування та реалізації такої політики, завдяки чому може суттєво підвищитися рівень її реалістичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на існування тенденцій переміщення фокусу політики держави на підтримку фермерських господарств, її бачення безпосередньо фермерами ще не стали центром наукових пошуків. Дослідженню різних аспектів запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, зокрема щодо його моделі, присвячено праці багатьох вчених, та вони, як правило, мають теоретичний характер. У рамках реалізації проекту USAID АгроІнвест 2015 року здійснено соціологічне дослідження «Актуальні питання земельної реформи в Україні» [6]. Однак, не виявлено досліджень, які б опиралися на аналіз відношення фермерів до запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення у більш пізній період.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З метою заповнення прогалін у вивченні відношення фермерів як ключових реципієнтів аграрної політики авторами до різних аспектів розвитку сільського господарства Робочою групою з питань розвитку сільських територій при Мігнарополітики, Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України наприкінці 2017 року було проведено дослідження «Виявлення позиції фермерів щодо вирішення актуальних проблем розвитку сільського господарства», частиною якого є виявлення ставлення фермерів до скасування мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

Метою статті є обґрунтування та формулювання теоретичних і практичних пропозицій для розробки дорожньої карти запровадження та формування ринку земель сільськогосподарського призначення, що опираються на позицію фермерів у цій сфері, на основі проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У дослідженні, що проводилося методом анкетування, взяли участь 98 юридичних осіб — фермерських господарств, які є такими відповідно

до Закону України «Про фермерське господарство», із 12 областей України: Черкаська, Чернівецька, Херсонська, Львівська, Чернігівської, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська, Кіровоградська, Закарпатська, Одеська, Вінницька. Серед респондентів переважну більшість сформували чоловіки 86% (84 особи), жінок — 14%. Серед опитаних у віці до 30 років — 6%, від 31 до 60 років — 76%; понад 61 рік — 18%. Більшість (78%) опитаних мають вищу освіту, середню — 22% і жодного з початковою. Розподіл респондентів за розмірами землекористування вийшов (табл. 1) більш-менш рівномірним.

Таблиця 1

Розподіл респондентів за розміром землекористування

Розмір землекористування, га	% у сукупності
до 10	4,0
10,1–25	11,1
25,1–50	20,2
50,1–100	13,1
100,1–250	14,1
250,1–500	12,1
500,1–1000	6,1
більше 1000	16,2

Джерело: складено авторами за результатами опитування.

Учасниками опитування стали фермери із значним досвідом роботи (табл. 2). Тому, про їхнє ставлення до різних аспектів сільського господарства, земельної реформи можна говорити як про сформоване, виважене та таке, що опирається на багаторічну практику. Водночас, воно може містити ознаки певного консерватизму, оскільки за тривалий період могли сформуватися певні стереотипи мислення та поведінки, пов'язані із такою діяльністю у не завжди дружньому до фермерів середовищі.

Таблиця 2

Розподіл респондентів за стажем ведення фермерського господарства

Років	% у сукупності
до 4	7,1
5–10	23,5
11–20	43,9
понад 21	25,5

Джерело: складено авторами за результатами опитування.

Тільки 7,1% опитаних фермерів вважають знання мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення важливим зовнішнім чинником для

Рис. 1. Важливість зовнішніх чинників для ведення фермерського господарства

Примітка: респондент мав змогу вибрати декілька варіантів відповіді

Джерело: складено авторами за результатами опитування

ведення фермерського господарства (рис. 1). Значно більше, 28,6% опитаних віднесли до важливих зовнішніх чинників прийняття закону про обіг земель сільськогосподарського призначення.

Таке ігнорування фермерами «земельного фактору» може мати декілька причин: фермери пристосувалися до існуючого порядку речей і не прагнуть змін; фермери не очікують змін у земельній політиці найближчим часом. Стабільність у суспільстві, в тому числі політична, дешеві довгострокові кредити, державна підтримка, на думку фермерів, матиме більший вплив на них, аніж зміни у земельній політиці. Водночас, майже третина фермерів хотіла б розширити власні господарства за рахунок відкриття доступу до земельних аукціонів, а кожен п'ятий фермер хотів би використати землю як заставу для отримання довгострокових кредитів.

Відповідаючи на запитання «Як Ви вважаєте, які особисті якості та навички є важливими для

створення фермерського господарства?», тільки 42% опитаних віднесли особисту поінформованість у земельному законодавстві до таких навичок та якостей — після сільськогосподарських знань (81%), життєвого досвіду (61%), економічних знань (53%), природних здібностей, таланту займатися сільським господарством (50%), здоров'я (50%), підтримки членів сім'ї, родичів (47%). Існування певної вторинності земельної політики для фермерів підтверджується їх ставленням до ринку земель сільськогосподарського призначення (рис. 2).

Те, що 63,3% респондентів не підтримують скасування мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення може бути свідченням існування системних проблем вітчизняної аграрної політики загалом та земельної політики зокрема.

У ході опитування не знайшла підтвердження поширена теза: фермери бояться, що землю скуплять

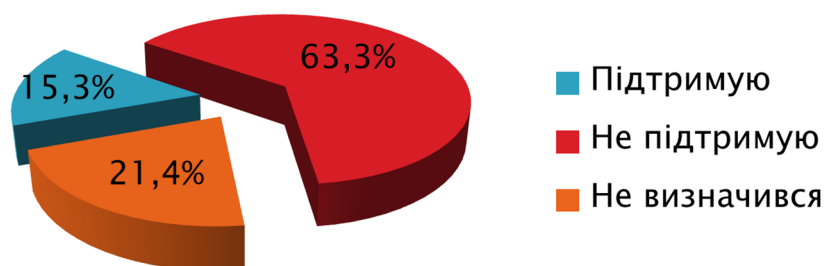

Рис. 2. Ставлення до скасування мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення

Джерело: складено авторами за результатами опитування

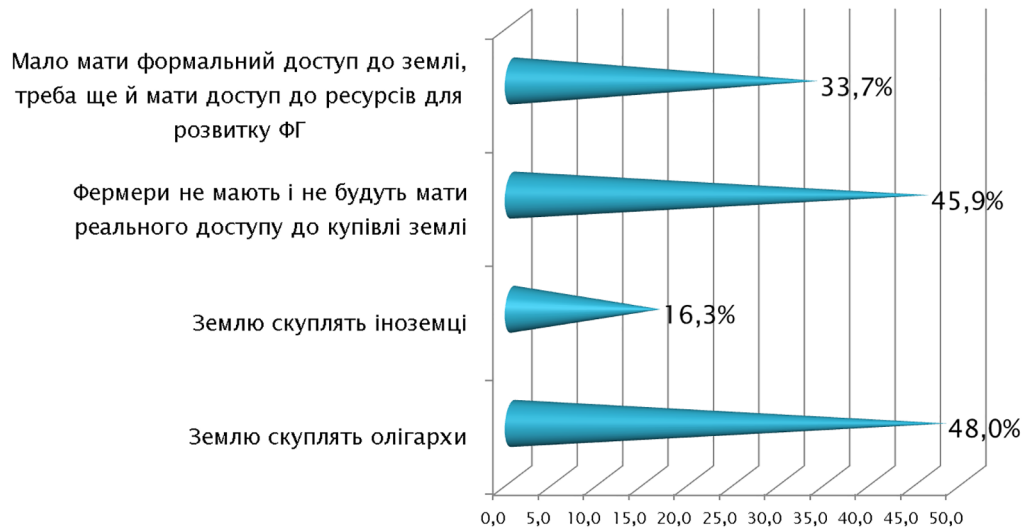

Рис. 3. Причини негативного ставлення фермерів до запровадження ринку земель

Примітка: респондент мав змогу вибрати декілька варіантів відповіді

Джерело: складено авторами за результатами опитування

іноземці. Тільки 16,3% відсотка респондентів вважають реальною таку загрозу (рис. 3).

Найбільшою небезпекою для фермерського руху, на думку опитаних, є українська олігархічна система влади: майже половина фермерів переконана, що після знаття мораторію та запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення землю скуплять олігархи. Чи не саме тому 45,9% опитаних вважають що фермери не мають і не будуть мати реального доступу до купівлі землі? Однак, у сьогоdnішніх умовах, якщо б такий доступ формально існував, то він мало що важить для фермерів, оскільки потрібен ще й доступ до ресурсів, необхідних для розвитку фермерських господарств.

Ці проблеми лежить не стільки у площині земельної чи навіть аграрної політики, як у ставленні до малого і середнього підприємництва. Без змін у такому ставленні з боку влади та політиків складно очікувати змін у позиції фермерів, а будь-які кроки щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення наштовхуватимуться на їхній опір. У випадку збереження status quo, ця готовність фермерів до опору може й надалі використовуватися політичними силами для досягнення власних цілей, особливо під час виборів. Це дає підстави песимістичних прогнозів: зазначений мораторій має шанс бути збереженим й після 1 січня 2019 року.

Спостерігаються песимістичні настрої у фермерів щодо перспектив розвитку їхніх господарств. Тільки половина фермерів схильна вважати, що їхні господарства та сімейні фермерські господарства мають стати основою української аграрної економі-

ки (табл. 3), а 42,9% опитаних вважають, що треба розвивати всі види господарств.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання
«Які господарства мають стати основою
української аграрної економіки»**

Тип господарств	% у сукупності
Великі господарства (агрохолдинги)	1,0
Сімейні фермерські господарства	51,0
Фермерські господарства, які діють сьогодні	51,0
Треба розвивати всі види господарств	42,9
Важко відповісти	3,1

Примітка: респондент мав змогу вибрати декілька варіантів відповіді

Джерело: складено авторами за результатами опитування

Один із опитаних фермерів вважає, що основу української аграрної економіки мають стати агрохолдинги. Це, звичайно, може бути недоглядом при заповненні анкети, а, з іншого боку, у сукупності з іншими відповідями, може бути непрямим свідченням існування певного когнітивного дисонансу у масові свідомості [7], породженого невідповідністю фактично існуючих умов для діяльності фермерських господарств консервативній складові фермерських уявлень, зафіксованих, зокрема, у гаслах «Без селянина нема держави, без фермера — майбутнього!», «Продаж землі — це продаж України як держави» [8], «Землю тим, хто її обробляє» [9], що ідеалізують поняття «фермер»,

обіцянкам влади («Розвинуте фермерство — майбутнє українського сільського господарства» [10]), які породили у частини фермерів очікування супердоходів та максимально комфортних умов для діяльності. Такий дисонанс може викликати психологічний дискомфорт у фермерів, обумовлює необхідність їх пристосування до існуючих умов, що може виражатися через протести, навіть прояви соціальної агресії із блокуванням доріг [11] щодо будь-яких дій, спрямованих на запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. Інший прояв, існування якого можна припустити, аналізуючи результати дослідження: апатія фермерів до «земельного питання», оскільки воно не є для них важливим зовнішнім чинником, що впливає на ведення справ фермерського господарства. Ще один прояв когнітивного дисонансу — ірраціональна поведінка: «...фермери ще побоюються земельної реформи і не бажають змінювати законсервованій земельний порядок. Коли розмовляєш з ними, головний лейтмотив такого ходу думок — не хочемо, бо не хочемо. Втім, коли запитуєш, яких запобіжних заходів вони вжили б, щоб зупинити цей процес, лише розводять руками» [12].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дослідження засвідчує, що, незважаючи на тривалий період земельної реформи, у фермерів існує упереджене

ставлення до запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

При розробці дорожньої карти запровадження та формування ринку земель сільськогосподарського призначення, нагальність якого є очевидною, слід врахувати, що існуючі страхи фермерів щодо ринку земель сільськогосподарського призначення неможливо усунути тільки інструментами земельної політики. Необхідні суттєві зміни у державній політиці підтримки та розвитку фермерських господарств як форми малого і середнього підприємництва, визнання їх осердям аграрної економіки. Слід, в першу чергу, обмежити доступ олігархічного капіталу до земельних ресурсів та розширити доступ фермерів до ресурсів, необхідних для розвитку їхніх господарств.

Такий підхід, такі заходи відкриють нові перспективи для розвитку фермерських господарств, що, у свою чергу, усуне причини для існування когнітивного дисонансу у свідомості фермерів та упереджень щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, дасть можливість перетворити землю у важливий чинник розвитку фермерських господарств.

Зміна парадигми політики розвитку фермерських господарств, її вплив на формування ринку земель сільськогосподарського призначення відкриває нові можливості для подальших наукових досліджень.

Література

1. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс від 25.10.2001 р. № 2768-III-ВР / База даних «Законодавство України» / ВР України. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Про внесення змін до статті 41 Конституції України щодо реалізації прав українських громадян на землю, збереження власності на сільськогосподарські землі в руках громадян України та сталого розвитку села на основі фермерських господарств [Електронний ресурс]: Проект Закону України, від 24.03.2017 р. № 6236 / База даних «Законодавство України» / ВР України. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61420
3. Аграрний устрій України: наукове видання; за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка — К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. — 72 с.
4. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. — 128 с.
5. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України, від 13.09.2017 р. № 664-р / База даних «Законодавство України» / ВР України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>
6. Яремко В., Нів'євський О., Зарицька М. Чому українці бояться ринку сільгоспземель та чи виправдані ці побоювання? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/comu-ukrainci-boatsarinku-silgospzemel-ta-ci-vipravdani-ci-pobouvanna>
7. Варивода Я. О. Масова свідомість як об'єкт національної безпеки / Людина і політика. — 2001. — № 2, С. 88–95.
8. Лебідь М. Земля — товар. Яка ціна? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agrokraina.com.ua/agropolicy/199-zemlya-tovar-yaka-cna.html>
9. Полулях М. Земля не для всіх? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://novagazeta.kr.ua/index.php/podii/603-zemlia-ne-dlia-vsikh>

10. Усі реформи в АПК відбуватимуться через призму розвитку фермерства, — Максим Мартинюк на з'їзді Асоціації фермерів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://farmer.co.ua/ru/presa/item/379-usi-reformy-v-apk-vidbuvatymutsia-cherez-pryzmu-rozvytku-fermerstva-maksym-martyniuk-na-zizdi-asotsiatsii-fermeriv>.

11. Фермери вийшли на протест проти ринку землі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agronews.ua/node/75098>.

12. Величко А. Гектари роздору, або Як фермери з міністром земельний компроміс шукали [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agropolit.com/interview/238-gektari-rozdoru-abo-yak-fermeri-z-ministrom-zemelniy-kompromis-shukali>.

References

1. Land Code of Ukraine [Electronic resource]: Code of 25.10.2001, number 2768-III-BP / Database «Legislation of Ukraine» / The Verkhovna Rada of Ukraine. — Access mode: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

2. On amendments to Article 41 of the Constitution of Ukraine regarding the realization of the rights of Ukrainian citizens to land, preservation of ownership of agricultural land in the hands of Ukrainian citizens and sustainable rural development on the basis of farms [Electronic resource]: Draft Law of Ukraine dated 24.03.2017 № 6236 / Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. — Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61420.

3. Agrarian system of Ukraine: scientific edition; for ed. Yu. Lupenko, M. Kropivko — К.: NSC «IAE», 2017. — 72 p.

4. Zhuk V. M. The circulation of agricultural land in the village is a preserving model of the agrarian system of Ukraine: a scientific report.. — К.: NSC «IAE», 2017. — 128 p.

5. On Approval of the Concept of Development of Farmers and Agricultural Cooperatives for 2018–2020 [Electronic Resource]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated September 13, 2017 No. 664-p / Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. — Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

6. Yaremko V., Nivievsky O., Zaritskaya M. Why Ukrainians are afraid of the agricultural land market and if these fears are justified? // [Electronic resource]. — Access mode: <http://agravery.com/uk/posts/show/comu-ukrainci-boat-sa-rinku-silgospzemel-ta-ci-vipravdani-ci-pobouvanna>.

7. Varivoda YA O. Mass consciousness as an object of national security // Man and politics.. — 2001. — № 2, pp. 88–95.

8. Lebid M. Land — commodity. What is the price? // [Electronic resource]. — Access mode: <http://agrokraina.com.ua/agropolicy/199-zemlya-tovar-yaka-cna.html>.

9. Poluliah M. Earth is not for everyone? // [Electronic resource]. — Access mode: <http://novagazeta.kr.ua/index.php/podii/603-zemlia-ne-dlia-vsikh>.

10. All reforms in the agroindustrial complex will take place through the prism of the development of farming, — Maxym Martyniuk at the congress of the Association of Farmers // [Electronic resource]. — Access mode: <https://farmer.co.ua/ru/presa/item/379-usi-reformy-v-apk-vidbuvatymutsia-cherez-pryzmu-rozvytku-fermerstva-maksym-martyniuk-na-zizdi-asotsiatsii-fermeriv>.

11. Farmers protested against the land market // [Electronic resource]. — Access mode: <http://agronews.ua/node/75098>.

12. Wieliczko A. The hectares of exaggerated, or How farmers with the minister sought a land compromise // [Electronic resource]. — Access mode: <https://agropolit.com/interview/238-gektari-rozdoru-abo-yak-fermeri-z-ministrom-zemelniy-kompromis-shukali>.